

Przedmiot procesu o ustalenie

1. *Wprowadzenie.* Przedmiot procesu to jedno z najistotniejszych zagadnień procedury cywilnej, które doczekało się licznych opracowań¹. Historycznie, wyłoniło się na samym początku teoretycznego namysłu nad postępowaniem cywilnym i do dziś jest zagadnieniem żywo dyskutowanym. Można także zaryzykować stwierdzenie, że to problem erekcyjny dla dziedziny postępowania cywilnego². Odpowiednie rozwiązanie kwestii przedmiotu procesu dało procedurze cywilnej dostateczną moc witalną, aby stanęła „na własnych nogach” jako, jak pisano dawniej, „instytut” niezależny³. Niezależny, dodajmy, od prawa cywilnego.

Co więcej, przedmiot procesu to nie tylko podstawowe zagadnienie teoretyczne wpływające na relację między prawem cywilnym a prawem postępowania cywilnego, ale również materia niebagatelnej doniosłości praktycznej. Jej znaczenie ujawnia się na kanwie problematyki kumulacji roszczeń (art. 191 k.p.c.), litispencji (art. 192, art. 199 § 1 pkt 2, art. 379 pkt 3 k.p.c.), zmiany powództwa (art. 193 k.p.c.), częściowego dochodzenia świadczenia, prawomocności materialnej (art. 365 k.p.c.) czy powagi rzeczy osądzonej (art. 366 k.p.c.).

Drugi człon zawarty w tytule artykułu zapowiada ulokowanie zagadnienia przedmiotu procesu w kontekście powództwa o ustalenie. Jest to powództwo tradycyjnie wyróżniane ze względu na cel ochrony prawnej⁴, obok powództwa o ukształtowanie i powództwa o świadczenie⁵. Te uściślone ramy wymagają jednak prolegomeny, która przedstawi pojęcie przedmiotu procesu w ogólności,

¹ Podkreśla się, że literatura poświęcona temu problemowi jest jednocześnie obszerna i zawiła, co składa się na trudność zrozumienia konstrukcji przedmiotu procesu. Zob. E. Waśkowski, *Skarga, powództwo i prawo do ochrony sądowej*, Polski Proces Cywilny 1937, nr 9–10, s. 266.

² W piśmiennictwie zagadnienie przedmiotu procesu określane jest mianem „kamienia milowego procesu” (*Markstein des Prozesses*). Zob. E. Schilken, *Zivilprozessrecht*, München 2014, s. 107.

³ S. Gołąb, *Zarys polskiego procesu cywilnego. Zeszyt pierwszy. Jurysdykcja sądów powszechnych*, Kraków 1932, s. 27; H. Trammer, *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950, s. 7.

⁴ E. Schilken, *Zivilprozessrecht...*, s. 81–82. Co warto podkreślić, spotyka się pogląd, że to przedmiot procesu stanowi bezpośrednio kryterium wyróżnienia triady powództw. Zob. O. Jauernig, B. Hess, *Zivilprozessrecht*, München 2011, s. 157–158.

⁵ K. Schellhammer, *Zivilprozess. Gesetz-Praxis-Fälle*, Heidelberg 2016, s. 27; J. Adolphsen, *Zivilprozessrecht*, Gießen 2006, s. 105–107.

a dopiero później zostaną zarysowane trudności w konstruowaniu przedmiotu procesu o ustalenie.

W artykule znajdują się odniesienia do doktryny niemieckiej, która jest areną tworzenia głównych koncepcji przedmiotu procesu i ma bliskie przełożenie na polską procedurę cywilną⁶. W innych systemach prawnych zagadnienie przedmiotu procesu nie jest tak mocno eksploatowane. We Francji co prawda pojawia się zbliżone pojęcie (*l'objet du litige, la matière litigieuse*), jednak jest ono rozważane w kontekście zasady dyspozycyjności (*principe de la libre disposition ou principe dispositif*) oraz neutralności sędziowskiej (*principe de la neutralité du juge*)⁷. Natomiast w systemach *common law* funkcjonują pojęcia dość odległe od szerokiej koncepcji przedmiotu procesu, tj. natura pozwu (*the nature of the claim*)⁸, natura środków ochrony prawnej (*the nature of relief or remedy*)⁹ czy funkcjonalnie rozumiane żądania pozwu (*pleadings, statements of case*)¹⁰. W związku z tym, inne niż germańskie, obce systemy prawne zostaną zasadniczo pominięte.

2. *Przedmiot procesu w ogólności.* W polskiej doktrynie jest wiele wartościowych objaśnień rozwoju poglądów na temat przedmiotu procesu cywilnego¹¹. Wskazane jest jednak zreferować najistotniejsze reorientacje rozumienia przedmiotu procesu, stosownie pogłębiając perspektywę historyczną.

Początków zagadnienia (przynajmniej w jego teoretycznym wymiarze) należy doszukiwać się w nurcie pandektystyki niemieckiej. Bernhard Windscheid na bazie rzymskiego *actio* wprowadza pojęcie roszczenia (*Actio ist der Ausdruck für den Anspruch*)¹², czyli uznanego przez prawo uprawnienia do żądania czegoś od innej osoby (*die vom Rechte zuerkannte Befugniß, von einem Anderen etwas zu verlangen*)¹³. Jego koncepcja znajduje wkrótce odzwierciedlenie w § 138

⁶ Zarówno Kodeks postępowania cywilnego, jak i jurysprudencję. Przykładowo w zakresie powództwa o ustalenie zob. B. Gessel-Kalinowska vel Kalisz, *The legal, real and converged interest in declaratory relief*, Alphen aan den Rijn 2019, s. 15.

⁷ C. Chainais, F. Ferrand, L. Mayer, S. Guinchard, *Procédure civile. Droit interne et européen du procès civil*, Paris 2018, s. 399–412; L. Cadiet, E. Jeuland, *Droit Judiciaire Privé*, Paris 2017, s. 259–260.

⁸ N. Andrews, *English Civil Procedure. Fundamentals of the New Civil Justice System*, Oxford 2003, s. 254.

⁹ S. Sime, D. French (red.), *Blackstone's Civil Practice*, Oxford 2020, s. 253.

¹⁰ J. Wells (red.), *Zuckerman on Civil Procedure*, London 2021, s. 328–332; N. Andrews, *The Modern Civil Process. Judicial and Alternative Forms of Dispute Resolution in England*, Tübingen 2008, s. 30–31.

¹¹ E. Waśkowski, *Skarga...*, s. 257–269; klarowny i naznaczony kunsztem literackim wywód Henryka Trammera – H. Trammer, *Następcza...*, s. 1–12; W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1984, s. 151–153; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2014, s. 255–257; czy najnowsze, pogłębione opracowanie P. Osowy [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 1, *Instytucje Postępowania Cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, J. Studzińska, Warszawa 2025, s. 215–251.

¹² B. Windscheid, *Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts*, Düsseldorf 1856, s. 5.

¹³ B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Düsseldorf 1862, s. 89.

niemieckiego kodeksu postępowania cywilnego z 1877 r., który wprost wskazuje roszczenie jako przedmiot procesu (*die Ansprüche, welche den Gegenstand dieser Prozesse bilden*)¹⁴. Na tym fundamencie rozwijana jest orientacja roszczenia materialnoprawnego jako przedmiotu procesu.

Krytyka powyższego zapatrywania wykazała, że koncepcja roszczenia materialnoprawnego jako przedmiotu procesu ma kilka słabości. Pierwsza wada ujawnia się przy odnoszeniu jej do powództw o ustalenie i ukształtowanie, gdyż te tylko niekiedy mogą dotyczyć roszczeń materialnoprawnych¹⁵. Druga niedoskonałość zarzucana jest na przykładzie powództwa bezzasadnego, w którym nie występuje roszczenie materialnoprawne. W takim wypadku zaś sam proces istnieje, zostaje wszczęty, toczy się i kończy rozstrzygnięciem¹⁶. Z punktu widzenia procesowego przebiega prawidłowo i kompletnie, jednak brakuje w nim roszczenia materialnoprawnego¹⁷.

Na podstawie faktu, że nie zawsze roszczenie materialnoprawne dochodzone w procesie cywilnym rzeczywiście istnieje, H. Degenkolb stwierdził, że prawo do powództwa (*Klagerecht*) przysługuje każdemu, kto twierdzi, że ma roszczenie¹⁸. W konsekwencji pozwoliło to na wyemancypowanie się pojęcia roszczenia procesowego spod ramy semantycznej roszczenia materialnoprawnego¹⁹. Od tej pory roszczenie procesowe (przedmiot procesu) rozumiano jako „twierdzone roszczenie materialnoprawne” (*behaupteten privatrechtlichen Anspruch*)²⁰. To odkrycie zapoczątkowało rozwój i ugruntowywanie się orientacji procesowych odnośnie do przedmiotu procesu.

Pogląd, zgodnie z którym roszczenie procesowe (formalne) stanowi przedmiot procesu cywilnego, jest dominujący w polskiej literaturze²¹. Podziela go

¹⁴ § 138 Civilprozeßordnung, Berlin, 1877, s. 44.

¹⁵ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2023, s. 234–235.

¹⁶ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 256.

¹⁷ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 256.

¹⁸ H. Degenkolb, *Einlassungszwang und Urteilsnorm. Beiträge zur materiellen Theorie der Klagen insbesondere der Anerkennungsklagen*, Leipzig 1877, s. 26 i n.

¹⁹ Było to wydarzenie na tyle doniosłe, że uważane jest za początek samodzielnej nauki prawa procesowego cywilnego.

²⁰ F. Hellman, *Lehrbuch des deutschen Civilprozeßrecht für den akademischen und praktischen Gebrauch*, München 1886, s. 372; H. Trammer, *Następcza...*, s. 7.

²¹ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2004, s. 142; K. Gajda-Roszczyńska, *Ewolucja koncepcji przedmiotu procesu w Kodeksie postępowania cywilnego z 1932 r. oraz Kodeksie postępowania cywilnego z 1964 r.*, *Polski Proces Cywilny* 2020, nr 3, s. 399; P. Osowy [w:] *System...*, s. 237. Podobne stanowisko dominuje w doktrynie niemieckiej – zob. Ch.G. Paulus, *Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren, Zwangsvollstreckung und Europäisches Zivilprozessrecht*, Berlin 2017, s. 60–63; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 255; W. Broniewicz, *Umorzenie postępowania w procesie cywilnym* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967, s. 37, przypis 20. Przy czym autor określa, że pogląd ten jest reprezentowany przez „poważny odłam najnowszej nauki postępowania cywilnego”.

większość przedstawicieli nauki prawa procesowego²². Czasami, w zależności od autorskich sformułowań, występują drobne różnice w rozumieniu pojęcia roszczenia procesowego, ale nie mają one fundamentalnego charakteru²³. Koncepcję roszczenia procesowego przyjmuje także orzecznictwo sądów powszechnych, Sądu Najwyższego²⁴ oraz Trybunału Konstytucyjnego²⁵.

Odmienne zapatrywanie, negujące sens wyróżniania kategorii roszczenia procesowego i zwięźzione próbami utożsamiania przedmiotu procesu z roszczeniem materialnoprawnym²⁶, nie spotkało się z szerszą aprobatą.

Koncepcja roszczenia procesowego jako przedmiotu procesu ma charakter systemowy dla postępowania cywilnego – obejmuje całość powództw²⁷. Zwyczaj, dla odróżnienia od roszczenia jako postaci prawa podmiotowego, funkcjonuje w kongruencjach – „roszczenie procesowe” albo „roszczenie formalne”.

Różnicę logiczną między roszczeniem procesowym (formalnym) a roszczeniem materialnoprawnym jasno wyłożył H. Trammer. Podkreśla się, że jego

²² F.K. Fierich, *Projekty polskiej procedury cywilnej w oświetleniu nauki o stosunku procesowym*, Palestra 1924, nr 8–9, s. 373; S. Gołąb, *Zarys...*, s. 25–27; M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947, s. 370; H. Trammer, *Następcza...*, s. 14; W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego [w:] Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, Ossolineum 1974, s. 164; A. Miączyński, *Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze 1974, nr 67, s. 137 i n.; S. Hanausek, *Znaczenie pojęcia roszczenia procesowego w postępowaniu rewizyjnym*, *Studia Cywilistyczne* 1975, t. 25–26, s. 57; A. Oklejak, *Z problematyki zaskarżalności orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, *Studia Cywilistyczne* 1975, t. 25–26, s. 213; H. Pietrzkowski, *Prawo do sądu (wybrane zagadnienia)*, *Przegląd Sądowy* 1999, nr 11–12, s. 16; A. Jakubecki, *Postępowanie zabezpieczające w sprawach z zakresu prawa własności intelektualnej*, Kraków 2000, s. 201; P. Pogonowski, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 22; P. Osowy, *Powództwo o świadczenie*, Warszawa 2005, s. 111–114; E. Gapska, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 106–113; K. Markiewicz, *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 144; K. Gajda-Roszczyńska, *Przedmiot procesu a badanie wstępne braków formalnych i opłaty żądania ewentualnego*, *Monitor Prawniczy* 2014, nr 11, s. 586; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 257; R. Flejszar, *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 99–100.

²³ K. Gajda-Roszczyńska, *Ewolucja...*, s. 399.

²⁴ Postanowienia SN: z 10.03.1999 r., II CKN 340/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 161; z 8.08.2000 r., III CKN 927/00, LEX nr 51877; z 5.01.2001 r., I CKN 1127/00, LEX nr 52462.

²⁵ Wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000, nr 5, poz. 143.

²⁶ K. Piasecki, *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981, s. 72. Pogląd ten objawia się w twórczości J. Jodłowskiego. Zob. P. Osowy [w:] *System...*, s. 245; W. Berutowicz, *Znaczenie prawne sądowego dochodzenia roszczeń*, Warszawa 1966, s. 116; M. Jędrzejewska, *Współuczestnictwo procesowe. Istota, zakres, rodzaje*, Warszawa 1975, s. 54; Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985, s. 61. Warto także zaznaczyć, że ostatnio w doktrynie została zaprezentowana koncepcja syntetyzująca koncepcję procesową i materialnoprawną przedmiotu procesu. Zob. Ł. Błaszczak, *Problematyka sprawy cywilnej i drogi sądowej w kontekście zagadnienia sprawy konstytucyjnej i domniemania drogi sądu powszechnego z art. 177 Konstytucji [w:] Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, Wrocław 2015, s. 26–28.

²⁷ H. Trammer, *Następcza...*, s. 12.

ustalenia są nadal aktualne i z powodzeniem wpasowują się w obecnie obowiązujący Kodeks postępowania cywilnego²⁸. I tak roszczenie materialne obiektywnie istnieje albo nie istnieje, natomiast roszczenie formalne powstaje zawsze i istnieje z chwilą wystąpienia z nim przez powoda w procesie²⁹. Ponadto, *in haec verba*: „Jedynie o roszczeniu formalnym można mówić, że jest ono zasadne lub bezzasadne – a to wedle przepisów prawa materialnego. Natomiast wyrażenie: «roszczenie materialne zasadne» to pleonazm; wyrażenie: «roszczenie materialne bezzasadne» – to *contradictio in adjecto*”³⁰.

3. *Przedmiot procesu a powództwo o ustalenie*. Koncepcja twierdzonego roszczenia materialnoprawnego (roszczenia procesowego) jako przedmiotu procesu napotkała jednak istotną trudność na kanwie powództwa o ustalenie. Jeden z najważniejszych niemieckich procesualistów Adolf Wach zauważył, że powództwo o ustalenie nie zawiera twierdzenia o roszczeniu prawa materialnego, tj. nie występuje w nim prawo domagania się od przeciwnika pewnego zachowania się. Podnosił, że powództwo o ustalenie nie jest powództwem o nakazanie złożenia oświadczenia woli. „*Die Feststellungsklage ist nicht Klage auf Verurteilung zur Abgabe einer Willenserklärung* (...)”³¹. Żądanym zachowaniem od pozwanego nie może być też uznanie (*Annerkennung, Rekognitiverklärung*)³². Szczególnie zaś brak roszczenia materialnoprawnego uwidacznia się w przypadku procesu o ustalenie negatywne³³ (ustalenia nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, *negative/leugnende Feststellungsklage*)³⁴.

Powyższa obserwacja doprowadziła A. Wacha do stworzenia koncepcji roszczeń o udzielenie ochrony prawnej – tzw. roszczeń ochronnych (*Rechtsschutzanspruch*), skierowanych w domyśle do sądu (państwa), które według A. Wacha są bezpośrednim przedmiotem procesu cywilnego (*unmittelbare Gegenstand des Zivilprozesses*)³⁵. Wskazany pogląd zyskał czasową aprobatę, lecz ostatecznie został odtrącony³⁶.

²⁸ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 256–257; P. Osowy, *Powództwa o ukształtowanie stosunku prawnego*, Warszawa 2015, s. 73. Podobnie K. Gajda-Roszczyńska, *Ewolucja...*, s. 392.

²⁹ H. Trammer, *Następcza...*, s. 15.

³⁰ H. Trammer, *Następcza...*, s. 15. Podobnie: W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 166–167.

³¹ A. Wach, *Der Feststellungsanspruch: Ein Beitrag Zur Lehre Vom Rechtsschutzanspruch*, Leipzig 1889, s. 6–7.

³² A. Wach, *Der Feststellungsanspruch...*, s. 9.

³³ Czasem określanego mianem ustalenia ujemnego – W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 160.

³⁴ H. Trammer, *Następcza...*, s. 8, 12; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 255; M. Schwab, *Zivilprozessrecht*, Heidelberg 2016, s. 45–46; R. Greger [w:] *Zivilprozessordnung mit FamFG (§§ 1–185, 200–270) und Gerichtsverfassungsgesetz, den Einführungsgesetzen, mit Internationalem Zivilprozessrecht, EuGVVO und weiteren EU-Verordnungen, Kostenanmerkungen. Kommentar*, red. R. Zöller, Düsseldorf 2020, s. 754–755.

³⁵ A. Wach, *Der Feststellungsanspruch...*, s. 15.

³⁶ H. Trammer, *Następcza...*, s. 11; K. Weitz, *Charakter interesu prawnego jako przesłanki powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.)*, Przegląd Sądowy 2018, nr 7–8, s. 21.

Jednakże problem pogodzenia koncepcji roszczenia procesowego jako przedmiotu procesu z powództwem o ustalenie pozostał i do dzisiaj stanowi przeszkodę do klarownego i uniwersalnego ujęcia przedmiotu procesu cywilnego³⁷. Jego trudność polega na niemożności dopasowania roszczenia materialnoprawnego (tj. prawa domagania się od oznaczonego podmiotu określonego zachowania) do powództwa o ustalenie³⁸. Powszechnie wskazuje się, że w założeniu żądaniu powództwa o ustalenie nie odpowiada roszczenie materialnoprawne³⁹. Dodatkowo, istnieje przekonanie, że w samym żądaniu powództwa o ustalenie negatywne powód z góry zakłada nieistnienie roszczenia materialnoprawnego⁴⁰.

Wyrok ustalający nie obliguje pozwanego do zachowania się, nawet w postaci „wyrażenia oświadczenia”, „zgody”, „akceptacji”, „przyznania” czy „uznania”, że istnieje albo nie istnieje określony stosunek prawny lub prawo. W doktrynie niemieckiej przyjmuje się, że powód, wytaczając powództwo o ustalenie, nie domaga się od pozwanego działania lub zaniechania (*Tun oder Unterlassen*) w rozumieniu § 194 BGB⁴¹, a wyrok ustalający nie nakazuje żadnego świadczenia (*Leistung*)⁴². Podobnie w Polsce podnosi się, że powód może powoływać się na roszczenie materialnoprawne wyłącznie w sytuacji powództwa o zasądzenie świadczenia, gdyż w przypadku powództwa o ustalenie roszczenie takie w ogóle nie istnieje⁴³.

Nie każdy bowiem proces związany jest z uprawnieniem do żądania od oznaczonej osoby zachowania się w określony sposób. Postępowanie zainicjowane powództwem o ustalenie jest tego dobitnym przykładem. Wyrok ustalający nie obliguje pozwanego do zachowania się, nawet w postaci „wyrażenia oświadczenia”, „zgody”, „akceptacji”, „przyznania” czy „uznania”, że istnieje albo nie istnieje określony stosunek prawny lub prawo. Jak wskazuje K. Weitz: „(...) proces o ustalenie jest tym, na tle którego ujawniły się słabości dawnej

³⁷ Na marginesie należy zaznaczyć, że problem ten występuje także pośród zwolenników orientacji materialnoprawnych. Przykładowo J. Jodłowski twierdził, że przedmiotem procesu jest roszczenie materialnoprawne, a gdy z założenia nie może ono wystąpić, to przedmiotem procesu jest stosunek prawny, którego ustalenia lub ukształtowania domaga się powód – za: P. Osowy [w:] *System...*, s. 245.

³⁸ Kwestia ta dotyczy także powództwa o ukształtowanie. Ze względu jednak na ograniczone ramy artykułu problem ten nie będzie rozwijany. Zob. W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 235; P. Osowy [w:] *System...*, s. 245.

³⁹ E. Schilken, *Zivilprozessrecht...*, s. 85, 107; Ch.G. Paulus, *Zivilprozessrecht...*, s. 49; W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 159–160; W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie...*, s. 142. Autorzy wskazują trzy wypadki, w których roszczenie materialnoprawne nie znajduje odpowiednika w roszczeniu procesowym, tj. nieuzasadnione roszczenie procesowe przy powództwie o świadczenie oraz powództwo o ustalenie lub ukształtowanie prawa lub stosunku prawnego. Zob. K. Weitz, *Charakter...*, s. 22; S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, red. W. Czachórski, t. 1, *Część ogólna*, Ossolineum 1974, s. 220.

⁴⁰ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 235.

⁴¹ F. Wernecke, *Die Einheitlichkeit des europäischen und des nationalen Begriffs vom Streitgegenstand*, Berlin 2003, s. 55.

⁴² W. Zeiss, *Zivilprozessrecht*, Tübingen 1971, s. 117; Ch.G. Paulus, *Zivilprozessrecht...*, s. 49.

⁴³ S. Grzybowski, *System...*, s. 220.

materialnoprawnej teorii przedmiotu procesu sprowadzającej go do roszczenia materialnoprawnego⁴⁴, a próby konstruowania „materialnoprawnego roszczenia o uznanie istnienia albo nieistnienia stosunku prawnego lub prawa jako materialnoprawnego podłoża powództwa o ustalenie” ocenia jako „przebrzmiałe” i „zakończone niepowodzeniem”⁴⁵.

Należy dodać, że problem z przedmiotem procesu o ustalenie mają także koncepcje procesowe utożsamiające przedmiot procesu z roszczeniem procesowym. W tym miejscu możemy zidentyfikować dwa podejścia – pierwsze, które rozszerza kategorię twierdzonego roszczenia materialnoprawnego i drugie, które idiosynkratyzuje przedmiot procesu o ustalenie. Wypada omówić po jednym reprezentatywnym przykładzie dla wskazanych zapatrywań.

Pierwszemu z nich daje wyraz Henryk Trammer. Według H. Trammera twierdzone roszczenie materialne, nazywane przez niego „roszczeniem formalnym”, jest bezpośrednim przedmiotem procesu⁴⁶. Przy czym „roszczenie materialne” rozumie szeroko jako „każdy interes prawno-materialny, mogący być przedmiotem ochrony sądowej, udzielanej w drodze procesu cywilnego”⁴⁷. Warto zauważyć, że powyższe rozumienie odrywa się w istocie od klasycznego pojęcia roszczenia materialnego, tworząc nową, trochę sztuczną kategorię, która jest podyktowana trudnościami w znalezieniu twierdzonego roszczenia materialnego *sensu stricto* dla procesu o ustalenie.

Drugie podejście widoczne jest w dorobku Karola Weitz⁴⁸. Zdaniem tego autora przedmiotem procesu o ustalenie jest „wyznaczony przez żądanie ustalenia istnienia albo nieistnienia skonkretyzowanego (także podmiotowo) stosunku prawnego lub prawa oraz powołane na uzasadnienie tego żądania okoliczności faktyczne”⁴⁹. Natomiast samo żądanie powództwa o ustalenie „może być nakierowane tylko na to, aby sąd wyrokiem dokonał wiążącego strony procesu pozytywnego albo negatywnego ustalenia, a przedmiotem takiego ustalenia może być wyłącznie stosunek prawny lub prawo”⁵⁰. Przytoczone zapatrywanie nieco luzuje uniwersalność koncepcji przedmiotu procesu, tworząc szczególne, właściwe do procesu o ustalenie, rozumienie przedmiotu procesu.

Warto rozważyć, czy pojęcie przedmiotu procesu rozumianego jako „twierdzone roszczenie materialnoprawne” może z powodzeniem funkcjonować w procesie o ustalenie, nie wymagając przy tym swoistych dostrojzeń. Zanim jednak to nastąpi, należy odnieść się do poważnej w polskim piśmiennictwie

⁴⁴ K. Weitz, *Charakter...*, s. 21.

⁴⁵ K. Weitz, *Charakter...*, s. 21.

⁴⁶ H. Trammer, *Następcza...*, s. 14.

⁴⁷ H. Trammer, *Następcza...*, s. 12–13.

⁴⁸ K. Weitz, *Charakter...*, s. 22.

⁴⁹ K. Weitz, *Charakter...*, s. 22. W tym miejscu pojawia się drugi element wchodzący w skład przedmiotu procesu, w postaci „powołanych na uzasadnienie tego żądania okoliczności faktycznych”. Kwestia elementów przedmiotu procesu zostanie omówiona w dalszej części artykułu, w tym miejscu wypada zaznaczyć, że referowany pogląd przyjmuje dwuwarstwową koncepcję przedmiotu procesu (*zweigliedriger Streitgegenstandsbegriff*). Zob. L. Rosenberg, K.H. Schwab, P. Gottwald, *Zivilprozessrecht*, München 2018, s. 565.

⁵⁰ K. Weitz, *Charakter...*, s. 22–23.

koncepcji przedmiotu procesu cywilnego, zaproponowanej przez W. Broniewicza, która stanowi próbę całościowego uchwycenia jego istoty⁵¹.

4. *Koncepcja przedmiotu procesu cywilnego według W. Broniewicza.*

Na szczególną uwagę zasługuje propozycja wybitnego polskiego procesualisty prof. Witolda Broniewicza. Pierwszy jej ogląd wywołuje wrażenie, że swoją oryginalnością wypisuje się z głównego nurtu pojmowania roszczenia procesowego. Zdaniem omawianego autora „roszczeniem procesowym jest twierdzenie powoda o istnieniu albo nieistnieniu określonej normy indywidualno-konkretnej, przedstawione sądowi w celu wiążącego ustalenia tego istnienia albo nieistnienia. Tak pojęte roszczenie procesowe stanowi przedmiot procesu cywilnego”⁵².

W ramach pochylenia się nad powyższym ujęciem przedmiotu procesu warto rozbić rozważania na dwie części, których osią jest sposób rozumienia pojęcia „normy indywidualno-konkretnej”. Pierwszy segment dociekań przyjmie za punkt wyjścia ugruntowane rozumienie tej kategorii, drugi zaś będzie próbą odtworzenia rozumienia jednostkowego „normy indywidualno-konkretnej”.

W piśmiennictwie przyjmuje się, że norma indywidualna i konkretna składa się na szerokie znaczenie „aktów prawnych”⁵³. Jako przykłady norm indywidualno-konkretnych wskazywane są m.in. wyrok sądu skazujący imiennie określoną osobę na określoną karę czy decyzja administracyjna, której treścią jest wyrażenie imienne określonemu adresatowi zgody na wzniesienie garażu na określonej działce⁵⁴. Indywidualny charakter normy odnosi się do podmiotu i określenia okoliczności, zaś konkretny charakter przypisywany jest do określenia czynu⁵⁵. Dominujący pogląd zakłada, że normy indywidualno-konkretne nie są normami prawnymi⁵⁶.

Na bazie takiego pojmowania normy indywidualno-konkretnej w doktrynie postępowania cywilnego słusznie zwrócono uwagę, że stanowisko na temat przedmiotu procesu sformułowane przez W. Broniewicza prowadzi do *contradictio in adiecto*⁵⁷. Otóż, jeżeli przyjmiemy zaprezentowane powyżej rozumienie pojęcia normy indywidualno-konkretnej, to w momencie wytoczenia powództwa

⁵¹ Przykładowo A. Olaś stwierdza, że stanowisko W. Broniewicza „w sposób najbardziej uniwersalny, a przy tym klarowny i precyzyjny” oddaje istotę przedmiotu procesu – zob. A. Olaś, *Umorzenie procesu cywilnego*, Warszawa 2016, s. 241–242.

⁵² W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1995, s. 150; W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 236.

⁵³ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 32.

⁵⁴ S. Wronkowska, *Podstawowe...*, s. 32.

⁵⁵ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 26–27.

⁵⁶ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys...*, s. 27. Autorzy wskazują, że odmienne stanowisko reprezentowane jest przez H. Kelsena. W tym miejscu należy podkreślić, że W. Broniewicz zaliczał normę indywidualno-konkretną do norm prawnych – zob. W. Broniewicz, *Postępowanie...*, s. 150; W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 236.

⁵⁷ K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004, s. 135; K. Korzan, *Roszczenie procesowe jako przedmiot postępowania cywilnego w kontekście prawa dostępu do sądu i prawa do powództwa [w:] Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza. Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1988, s. 187.

(pojawienia się twierdzenia powoda) taka norma nie może istnieć. Zaistnieje dopiero po wydaniu wyroku sądu, który wykreuje normę indywidualno-konkretną, *ergo* zapoczątkuje byt tej normy.

Na ten moment należałoby skorygować Broniewiczowskie ujęcie przedmiotu procesu cywilnego i wyrazić je w następujący sposób: „Roszczeniem procesowym jest twierdzenie powoda o powinności zaistnienia albo niezastnienia określonej normy indywidualno-konkretniej, przedstawione sądowi w celu wiążącego jej wykreowania albo odmowy wykreowania”.

Mimo to, zakończenie polemiki z koncepcją przedmiotu procesu cywilnego według W. Broniewicza w tym punkcie nie jest satysfakcjonujące. Raczej trudno sobie wyobrazić, że jego rozumienie normy indywidualno-konkretniej sprowadzało się do rozumienia ugruntowanego w teorii prawa. Ta wątpliwość prowadzi nas do zaanonsowanego, drugiego elementu rozważań.

Próbując odtworzyć znaczenie normy indywidualno-konkretniej, która mogła być rozumiana *sui generis*, warto sięgnąć do rozważań łódzkiego procesualisty dotyczących norm prawnych⁵⁸. Szczególne znaczenie mają tu uwagi na temat „normy prawnej w postaci skonkretyzowanej”, która „stanowi źródło szczególnego położenia prawnego swoich adresatów (swego adresata)”⁵⁹. Jako przykłady tego położenia W. Broniewicz podaje: „obowiązek spełnienia oznaczonej treści świadczenia”⁶⁰, „możność spowodowania jednostronnym oświadczeniem woli zmiany w położeniu prawnym drugiego podmiotu (...)”⁶¹. Określa je mianem „uprawnienia”⁶². Co więcej, w dalszej części wyводу można znaleźć twierdzenie, że „norma prawna w postaci skonkretyzowanej formułowana przez sąd przy wydawaniu orzeczenia istnieje poza tym ostatnim i niezależnie od niego”⁶³.

Przykładając tradycyjną siatkę pojęciową cywilistyki, można stwierdzić, że przez normę indywidualno-konkretną W. Broniewicz rozumiał w istocie prawo podmiotowe (względnie uprawnienie składające się na prawo podmiotowe). Takie ustalenia rzucają nowe światło na rozumienie jego ujęcia przedmiotu procesu. Witold Broniewicz zaproponował własne rozwinięcie znaczenia „normy indywidualno-konkretniej”, a ściślej „normy prawnej skonkretyzowanej”⁶⁴. Można, z pewnym marginesem niepewności przyjąć, że to rozumienie nie jest odległe od

⁵⁸ W. Broniewicz, *Z problematyki normy prawnej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne 1963, nr 28, s. 21–35.

⁵⁹ W. Broniewicz, *Z problematyki...*, s. 27.

⁶⁰ W. Broniewicz, *Z problematyki...*, s. 27.

⁶¹ W. Broniewicz, *Z problematyki...*, s. 28.

⁶² W. Broniewicz, *Z problematyki...*, s. 28.

⁶³ W. Broniewicz, *Z problematyki...*, s. 30. Wydaje się, że według W. Broniewicza „formułowanie” nie jest aktem decydującym o istnieniu normy skonkretyzowanej. Jednak pewną wątpliwość zasiewa fragment, w którym autor wskazuje, że „o ile formułowanie norm prawnych w postaci abstrakcyjnej należy według naszego systemu prawnego do zadań ustawodawcy, o tyle formułowanie norm prawnych w postaci skonkretyzowanej stanowi zadanie sądu”. W powyższym zdaniu wydaje się, że znaczenie *gerundium* „formułowanie” zbliża się do słowa „tworzenie”.

⁶⁴ Początkowo W. Broniewicz używał pojęcia „norma w postaci skonkretyzowanej”, wyjaśniając, co ma na myśli. Nie udało mi się odszukać wyjaśnienia normy indywidualno-konkretyzowanej w Broniewiczowskim piśmiennictwie. Chyba należałoby przyjąć,

roszczenia materialnoprawnego oraz, w rzeczy samej, koncepcja W. Broniewicza wpisuje się w klasyczne ujęcie przedmiotu procesu jako „twierdzonego roszczenia materialnoprawnego”.

W nurcie rozważań na kanwie swoistego rozumienia „normy indywidualno-konkretnej” zastanówmy się jeszcze nad jednym aspektem. Mianowicie: czy powód może twierdzić o nieistnieniu normy indywidualno-konkretnej? Oznaczałoby to, że pozwanemu nie można przypisać konkretnego zachowania się na podstawie normy.

Po co kierować powództwo przeciwko pozwanemu, skoro twierdzi się, że nie istnieje norma indywidualno-konkretna, która nakazywałaby mu właściwe postępowanie? Wydaje się, że element negatywny, tj. „twierdzenia o nieistnieniu normy indywidualno-konkretnej”, został przez znamienitego uczonego dodany ze względu na specyfikę powództwa o ustalenie negatywne. Odniesienie tego elementu do innych rodzajów powództw, jak się zdaje, prowadziłoby do surrealnych sytuacji. Przykładowo, „Ryszard Bonus żąda, aby sąd nie zasądzał od Kasjusza Chudoby na jego rzecz odszkodowania za nienależyte wykonanie umowy” albo żądanie Jana Posłusznego „nieorzekania rozwodu między nim a Fidelą Zgodzińską”. Takie procesy byłyby bezprzedmiotowe.

Przy przyjęciu stanowiska W. Broniewicza musielibyśmy stwierdzić, że norma indywidualno-konkretna nie istnieje w przypadku powództwa o ustalenie negatywne. Takie rozumienie jest jednak sprzeczne z ustabilizowanym rozumieniem interesu prawnego z art. 189 k.p.c. Ponadto, twierdzenie powoda przy powództwie o ustalenie negatywne odnosi się do nieistnienia prawa lub stosunku prawnego, nie zaś do nieistnienia normy indywidualno-konkretnej. Zdaje się, że norma indywidualno-konkretna powinna odnosić się także do zachowania pozwanego. Ma ona przecież imperatywno-atrybutywną naturę. Żądaniu powoda należy przyporządkować odpowiednie zachowanie pozwanego. W związku z tym twierdzenie ontologiczne powoda powinno być ograniczone wyłącznie do wariantu pozytywnego (istnienia normy indywidualno-konkretnej)⁶⁵. W podobny sposób należy ograniczyć „przedstawione sądowi [twierdzenie powoda – A.P.] w celu wiążącego ustalenia tego istnienia albo nieistnienia”, rezygnując z ostatnich dwóch słów, gdyż celem powództwa nie może być ustalenie nieistnienia jego roszczenia materialnoprawnego (czy też prawa podmiotowego albo uprawnienia).

Na marginesie, przyjęcie założenia W. Broniewicza może prowadzić do wniosku, że pozwany w procesie nie byłby w zasadzie potrzebny. Nie można jednak tracić tego aktora z pola widzenia. W ogóle, można odnieść wrażenie, że rozważania cenionego procesualisty mocno eksponują funkcję i rolę sądu w postępowaniu cywilnym, którego zadaniem jest „ustalenie”. Przykładowo, rezonuje to z zaproponowaną przez W. Broniewicza typologią powództw: „każde powództwo jest powództwem o ustalenie. Celem powództwa jest bowiem zawsze uzyskanie odpowiedniego ustalenia normy prawnej indywidualno-konkretnej przytoczonej w roszczeniu procesowym”⁶⁶. Wydaje się jednak, że akcent powinien być nieco

że jest to norma w postaci skonkretyzowanej z podkreśleniem, że podmioty objęte normą są indywidualnie oznaczone.

⁶⁵ Należałoby wykluczyć twierdzenie o możliwości nieistnienia takiej normy.

⁶⁶ W. Broniewicz, *Postępowanie...*, s. 141.

przesunięty na samo powództwo, gdyż przedmiot procesu jest w najściślejszy sposób z nim powiązany⁶⁷.

Sumując powyższe rozważania, można przedstawić dwa poprawne ujęcia przedmiotu procesu, które bazują na koncepcji W. Broniewicza. Pierwsze, które przyjmuje powszechne rozumienie normy indywidualno-konkretnej: „Roszczeniem procesowym jest twierdzenie powoda o powinności zaistnienia określonej normy indywidualno-konkretnej, przedstawione sądowi w celu wiążącego jej wykreowania. Tak pojęte roszczenie procesowe stanowi przedmiot procesu cywilnego”. Drugie, które przyjmuje swoiste rozumienie normy indywidualno-konkretnej: „Roszczeniem procesowym jest twierdzenie powoda o istnieniu określonej normy indywidualno-konkretnej, przedstawione sądowi w celu wiążącego ustalenia tego istnienia. Tak pojęte roszczenie procesowe stanowi przedmiot procesu cywilnego”.

Pojęcie określonej normy indywidualno-konkretnej jest syntetyczne, może nawet zbyt syntetyczne. Może wprowadzać w błąd. Występuje w szerszej liczbie kontekstów znaczeniowych niż „twierdzone roszczenie materialnoprawne”. W ugruntowanym rozumieniu norma indywidualno-konkretna dotyczy np. wyroków karnych czy decyzji administracyjnych. Uważam, że przeszczepianie pojęć z ogólnej teorii prawa do gałęziowej teorii prawa często wiąże się z ryzykiem mispercepcji⁶⁸.

Ponadto, wyrażenie „norma indywidualno-konkretna” nie wskazuje na swoją proveniencję, zaś koncepcja twierdzonego roszczenia materialnoprawnego nie pozostawia wątpliwości co do swojego materialnoprawnego źródła. Przez wskazane czynniki „norma indywidualno-konkretna” odrywa się od siatki pojęciowej, która jest trwałą zdobyczą teorii prawa cywilnego oraz procesu cywilnego.

5. *Twierdzone roszczenie prawnomaterialne w ramach procesu o ustalenie*. Na gruncie prawa cywilnego materialnego roszczenie traktowane jest jako jedna z trzech postaci (normatywnych) praw podmiotowych⁶⁹. Na gruncie prawa cywilnego materialnego „przez roszczenie rozumie się uprawnienie polegające na tym, że jakaś indywidualnie oznaczona osoba ma obowiązek wykonać świadczenie na rzecz uprawnionego, a więc uprawniony może żądać, aby zachowała się ona w ściśle określony sposób”⁷⁰. W ujęciu deflacyjnym: roszczenie to okre-

⁶⁷ Zauważa to zresztą sam W. Broniewicz, wskazując, że „pod zewnętrzną postacią powództwa kryje się przedmiot procesu cywilnego” – W. Broniewicz, *Postępowanie...*, s. 141; W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 234. Żądanie wobec oznaczonej osoby (pozwanego) silnie akcentuje W. Siedlecki – zob. W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 158.

⁶⁸ Przykładowo dotyczy to pojęcia „fakt prawotwórczy”, przyjętego przez orzecznictwo w związku z próbą rozszerzenia przedmiotu ustalenia. Zob. A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo o ustalenie. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism*, Warszawa 2024, s. 34–36. Pojęcia z ogólnej teorii prawa chyba najlepiej korespondują z prawem konstytucyjnym. Wskazuje na to chociażby problematyzacja zagadnień w jej ramach oraz częste operowanie siatką pojęciową prawa konstytucyjnego.

⁶⁹ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 159.

⁷⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2023, s. 93. Podobne rozumienie roszczenia znajdziemy w: A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo...*, s. 160–161.

ślenie tego, czego można żądać od drugiej osoby (*Ausdruck für dasjenige, was man von einem Anderen verlangen kann*)⁷¹. Tak rozumiane roszczenie powiązane jest z „kompetencją do zwrócenia się do organu państwowego o zastosowanie przymusu, jeżeli podmiot zobowiązany nie spełni świadczenia”⁷². Zdecydowana większość rozważań dotyczących świadczenia nakierowana jest na działanie jako postać świadczenia, gdyż znakomita większość świadczeń występujących w obrocie obejmuje taką postać zachowania dłużnika.

Jednakże nie wszystkie świadczenia polegają na działaniu. Artykuł 2 § 2 k.z. stanowił, że: „Treścią świadczenia może być danie, czynienie, nieczynienie, zaprzestanie lub znoszenie”. Wówczas też podkreślano, że zaprzestanie lub znoszenie „to właściwie tylko pewne modyfikacje obowiązku nieczynienia”⁷³. Tymczasem, aktualnie obowiązujący art. 353 § 2 k.c. wyróżnia diadę postaci świadczenia – działanie lub zaniechanie. Przy czym podnosi się, że jest to redukcja („uogólnienie”) wyróżnianych zgodnie z tradycją romanistyczną pięciu postaci świadczenia⁷⁴ do dwóch⁷⁵. Nie oznacza to eliminacji nieobecnych w tekście Kodeksu cywilnego postaci świadczeń, które są „bardziej szczegółowymi” wariantami świadczenia⁷⁶. Danie i czynienie zredukowano więc do kategorii „działania”, zaś nieczynienie, zaprzestanie oraz znoszenie do kategorii „zaniechania”. Czasami w polskiej doktrynie wyróżnia się równorzędnie, obok działania i zaniechania, znoszenie jako osobny rodzaj świadczenia⁷⁷. Sformułowanie obecne w polskim Kodeksie cywilnym koresponduje z § 194 ust. 1 BGB, który również wyodrębnia dwa warianty świadczenia – działanie lub zaniechanie (*Tun oder Unterlassen*). Podobnie jest w systemie prawa austriackiego, w którym na podstawie interpretacji § 861 ABGB zgodnie rozróżnia się dwie postacie świadczenia (*Thun oder Unterlassen*)⁷⁸. Czasem jednak w piśmiennictwie niemieckim identyfikowany jest wariant negatywny zaniechania (*negativen Unterlassen*) polegający na tolerowaniu lub znoszeniu (*Dulden*)⁷⁹.

⁷¹ B. Windscheid, *Die Actio...*, s. 5.

⁷² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, s. 93.

⁷³ R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 29.

⁷⁴ Obecnych w art. 2 § 2 k.z.

⁷⁵ T. Dybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. Z. Radwański, Ossolineum 1981, s. 71; T. Dybowski, A. Pyrżyńska [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 214.

⁷⁶ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 73.

⁷⁷ M. Safjan [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz. Art 1–449*¹⁰, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, s. 1142.

⁷⁸ D. Mayrhofer [w:] *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Das Recht der Schuldverhältnisse. Allgemeine Lehren*, red. A. Ehrenzweig, Wien 1986, s. 16; R. Welsler, B. Zöchling-Jud, *Grundriss des bürgerlichen Recht. Band II. Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht Besonderer Teil*, Erbrecht, Wien 2015, s. 26. Chociaż warto zaznaczyć, że literalna wykładnia § 861 ABGB mogłaby pozwolić na wyróżnienie innych postaci świadczenia.

⁷⁹ F. Dorn [w:] *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB. Band 2. Schuldrecht: Allgemeiner Teil §§ 241–432*, red. R. Zimmermann, Tübingen 2007, s. 225; D. Olzen

Nieco odmienne spojrzenie na postaci świadczenia jest udziałem romańskich systemów prawnych. We Francji i Włoszech rozpoznawane są trzy możliwe postaci świadczenia (*prestation, prestazioni*), tj. danie (*donner, dare*), czynienie (*faire, facere, fare*) i nieczynienie (*ne pas faire, praestare, garantisce*)⁸⁰. Podnosi się, że jest to nawiązanie do typologii świadczeń wprowadzonej przez rzymskich jurystów⁸¹. W porównaniu do postaci świadczenia wyróżnianych w prawach germańskich i prawie polskim świadczenie w postaci „działania” rozbite jest na dwa elementy – „danie” oraz „czynienie”.

Przyporządkowując wskazane postaci świadczeń do twierdzonego roszczenia materialnoprawnego (przedmiotu procesu), przy powództwie o ustalenie należy podnieść, że roszczenie materialnoprawne polega na żądaniu znoszenia. Przedmiotem procesu o ustalenie jest twierdzona przez powoda konieczność znoszenia (tolerowania) przez pozwanego istnienia albo nieistnienia stosunku prawnego lub prawa. W przypadku uwzględnienia powództwa o ustalenie (zasadności roszczenia procesowego) świadczenie pozwanego polega na *pati*. Zawiera ono w sobie znoszenie (tolerowanie) kierunku⁸² i przedmiotu ustalenia⁸³.

6. *Uzasadnienie zaproponowanego rozwiązania.* Uzasadnienie stanowiska, zgodnie z którym roszczenie procesowe w powództwie o ustalenie jest twierdzonym roszczeniem o znoszenie kierunku i przedmiotu ustalenia, wymaga połączenia kilku, zarysowanych poniżej, wątków.

Każdy proces musi mieć pozwanego⁸⁴. Co oczywiste, relacyjny charakter ma również powództwo o ustalenie. Spośród niezmierzonej liczby podmiotów wyposażonych w zdolność sądową powód w powództwie o ustalenie oznacza ściśle określony krąg pozwanych (zazwyczaj jednego lub kilku). Przy czym należy mieć na względzie, że nie zawsze powód i pozwany są podmiotami wspólnego im stosunku cywilnoprawnego. Wyraźnie zaznacza się to w doktrynie niemieckiej. Stosunek prawny, który ma zostać ustalony (*festzustellende Rechtsverhältnis*),

[w:] *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einföhrungsgesetz und Nebengesetzen, Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse, Einleitung zum Schuldrecht, §§ 241–243 (Treu und Glauben)*, Berlin 2019, s. 183; G. Bachmann [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 2. Schuldrecht – Allgemeiner Teil I*, red. W. Krüger, München 2019, s. 29; D. Looschelders, *Schuldrecht. Allgemeiner Teil*, München 2019, s. 4.

⁸⁰ U. Breccia, *Le obbligazioni*, Milano 1991, s. 144–146; A. Bénabent, *Droit des Obligations*, Paris 2021, s. 18; J. Flour, J.L. Aubert, É. Savaux, *Droit civil. Les obligations, L'acte juridique*, Paris 2022, s. 587.

⁸¹ Zdaniem J. Flour, J.L. Aubert i É. Savaux podział postaci świadczeń w prawie francuskim nawiązuje do typologii Gaiusa. Zob. J. Flour, J.L. Aubert, É. Savaux, *Droit...*, s. 587. Należy jednak nadmienić, że Gaius oprócz *dare, facere* i *praestare*, wyróżnił jeszcze *oportere*. Zob. Gaius, *Instytucje*, przekład C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, 4.2. W związku z tym obecny podział postaci świadczeń w systemach romańskich nawiązuje raczej do opinii Paulusa, który ograniczył się do triady postaci świadczeń. Zob. *Digesta Iustiniani*, tłum. red. T. Palmirski, Kraków 2016, 44.7.3.

⁸² Czyli ustalenia pozytywnego albo negatywnego.

⁸³ Czyli prawa lub stosunku prawnego. Na temat dopuszczalnego przedmiotu ustalenia zob. A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 32–40.

⁸⁴ W. Zeiss, K. Schreiber, *Zivilprozessrecht*, Tübingen 2014, s. 115.

nie musi istnieć między powodem a pozwanym, ale może również odnosić się do osób trzecich, jeśli rozciąga się na sferę prawną powoda (*sonder kann sich auch auf Dritte beziehen, wenn es in den Rechtsbereich des Klägers hineinreicht*)⁸⁵. Podręcznikowym przykładem takiego stanu jest pozew dzierżawcy przeciwko osobie, która powołuje się na prawo użytkowania tożsamej rzeczy, o stwierdzenie nieistnienia prawa użytkowania⁸⁶. Nie można zatem twierdzić, że powództwo o ustalenie jest skierowane przeciwko sądowi (państwu)⁸⁷. Powództwo o ustalenie wnoszone jest przeciwko konkretnemu pozwanemu, a wadliwe wskazanie pozwanego prowadzi do jego oddalenia⁸⁸.

Bierna legitymacja procesowa⁸⁹ nie jest tworzona przez stosunek cywilnoprawny łączący powoda i pozwanego. Legitymację procesową bierną przy powództwie o ustalenie buduje interes prawny w rozumieniu art. 189 k.p.c., a ściślej jego funkcja w postaci podstawy dla przypisania legitymacji procesowej⁹⁰.

Proces o ustalenie służy wyeliminowaniu niepożądanego stanu w zakresie przedmiotu ustalenia. Stan, który wywołuje potrzebę uzyskania ochrony prawnej, spotyka się z różnymi ujęciami. Określany jest mianem „niepewności”⁹¹, „wątpliwości”⁹², „zagrożenia”⁹³ czy „niejasności”⁹⁴. Paralelne określenia znajdziemy w literaturze niemieckiej, która wyjaśnia, że w procesie o ustalenie powód ubiega się o wyeliminowanie stanu niepewności

⁸⁵ E. Schilken, *Zivilprozessrecht...*, s. 85 oraz orzecznictwo i literatura tam przywołane. W polskiej literaturze zob. A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 28 i n.

⁸⁶ E. Schilken, *Zivilprozessrecht...*, s. 85–86.

⁸⁷ Takie zapatrywanie przedstawiały koncepcje roszczeń ochronnych.

⁸⁸ E. Warzocha, *Ustalenie stosunku prawnego lub prawa w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1982, s. 94; W. Broniewicz, *Przyczyny oddalenia powództwa*, PiP 1964, nr 5–6, s. 839; G. Jędrejek, *Legitymacja procesowa w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019, s. 199; zob. też wyroki SN z 18.01.2000 r., III CKN 525/98, LEX nr 1218221; z 6.04.2004 r., I CK 628/03, LEX nr 500174. Dogłębnego przeglądu stanowisk odnośnie do sposobu rozstrzygnięcia sądu w razie braku legitymacji procesowej dokonuje P. Grzegorzczak. Wskazuje, że na gruncie polskiego Kodeksu postępowania cywilnego dominuje pogląd o konieczności oddalenia powództwa w przypadku braku legitymacji procesowej – zob. P. Grzegorzczak, *Legitymacja procesowa – pojęcie, funkcje i reżim procesowy*, Przegląd Sądowy 2020, nr 2, s. 28–29 oraz literatura i orzecznictwo tam przywołane. Sam autor jednak przyjmuje pogląd odmienny, który sprowadza się do twierdzenia, że pierwotny brak legitymacji procesowej powoduje odrzucenie pozwu, zaś następczy prowadzi do umorzenia postępowania – P. Grzegorzczak, *Legitymacja...*, s. 31 i n.

⁸⁹ Zgodnie ze stanowiskiem P. Grzegorzczaka, który rzeczowo objaśnia jednolitą naturę prawną legitymacji procesowej, podstawą dla legitymacji procesowej biernej jest twierdzenie powoda, że jego uprawnienie (sytuacja prawna) „wiąże się ze sferą prawną pozwanego (legitymacja procesowa bierna)” – P. Grzegorzczak, *Legitymacja...*, s. 13.

⁹⁰ A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 14, 28 i n.

⁹¹ Uchwała SN z 20.11.1981 r., III CZP 40/81, OSNCP 1983, nr 1, poz. 7; wyrok SN z 27.08.1986 r., I PRN 64/86, OSNCP 1987, nr 11, poz. 183.

⁹² Wyrok SN z 24.03.1987 r., III CRN 57/87, OSNPG 1987, nr 7, poz. 27.

⁹³ Wyrok SN z 20.08.1998 r., III CKN 332/98, LEX nr 564806.

⁹⁴ Wyrok SN z 9.12.2011 r., III CSK 138/11, LEX nr 1109267.

(*Unsicherheit*)⁹⁵ bądź zagrożenia/niebezpieczeństwa (*Gefährdung*)⁹⁶ w stosunku do pozwanego.

W modelowym procesie o ustalenie wymienione stany (niepewności, wątpliwości, zagrożenia czy niejasności) są wywoływane przez pozwanego. Zgodnie z wywoływaniem M. Romańskiej: „bierną legitymację procesową w sprawie o ustalenie istnienia stosunku prawnego lub prawa (art. 189 k.p.c.) ma osoba, która zaprzecza jego istnieniu lub która pozostaje z powodem w konflikcie o treści spornego stosunku prawnego”, przy czym zaprzeczenie to musi pozostawać w związku z interesem prawnym powoda⁹⁷. W podobny sposób rozumowano dawniej (na kanwie dawnego Kodeksu postępowania cywilnego⁹⁸), akcentując, że interes prawny jest powiązany z sytuacją zagrożenia, a zagrożenie prawom powoda musi pochodzić od pozwanego⁹⁹.

Skoro pozwany wywołuje stan niepewności czy zagrożenia odnośnie do przedmiotu ustalenia, to wyrok uwzględniający powództwo o ustalenie usuwa ten stan i oddziałuje na sferę prawną pozwanego w taki sposób, że ten powinien znośić kierunek i przedmiot ustalenia. Wobec tego we wzorcowym procesie o ustalenie świadczenie pozwanego po uwzględnieniu powództwa o ustalenie polega na *pacti* i oznacza znoszenie następczej pewności ustalenia (kierunku i przedmiotu ustalenia) w kontrze do pierwotnej niepewności, którą pozwany sam wywołał. Świadczenie znoszenia nie wymaga składania oświadczenia woli, oświadczeń podobnych do oświadczenia woli czy oświadczenia wiedzy. W tym miejscu wypada rozróżnić znoszenie w postaci świadczenia oraz potoczne „znoszenie” treści każdego wyroku, które jest związane z zagadnieniem prawomocności materialnej (art. 365 k.p.c.)¹⁰⁰. Nie dotyczy to także kolokwialnego „znoszenia” egzekucji,

⁹⁵ E. Schilken, *Zivilprozessrecht...*, s. 86.

⁹⁶ E. Becker-Eberhard [w:] *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen, Band 1, § 1–354*, red. W. Krüger, T. Rauscher, München 2020, s. 1712–1713.

⁹⁷ M. Romańska, *Wykorzystanie powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.) w stosunkach umownych*, Palestra 2015, nr 5–6, s. 104; zob. także wyrok SN z 16.11.2000 r., I CKN 853/98, LEX nr 50868.

⁹⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651 ze zm.). Zgodnie z art. 3: „Każdy może poszukiwać ochrony sądowej nie tylko wówczas, gdy jego prawo zostało naruszone, ale i wtedy, gdy zapobiegając naruszeniu swego prawa, ma interes prawny w ustaleniu stosunku prawnego lub w ustaleniu prawa”.

⁹⁹ E. Wengerek, *Powództwo o ustalenie*, Ruch Prawniczy i Ekonomiczny 1959, nr 1, s. 20. Pogląd ten jest aktualny, mimo nieco odmiennego brzmienia art. 3 k.p.c. z 1930 r. w zestawieniu z art. 189 k.p.c. Powództwo o ustalenie w okresie obowiązywania dawnego Kodeksu postępowania cywilnego miało charakter wyłącznie prewencyjny (służyło zapobieganiu naruszeniom praw podmiotowych). Zob. orzeczenie SN z 17.09.1945 r., C III 427/45, LEX nr 1673800; orzeczenie SN z 29.04.1949 r., WaC 13/49, *Demokratyczny Przegląd Prawniczy* 1950, nr 7, poz. 56; J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego. Orzecznictwo. Piśmiennictwo*, t. 2, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego z lat 1918–2020 oraz piśmiennictwo z lat 1847–2020, dotyczące Kodeksu postępowania cywilnego lub zachowujące ścisły związek z jego przepisami*, Warszawa 2020, s. 419.

¹⁰⁰ Zob. wyroki SN z 20.05.2011 r., IV CSK 563/10, LEX nr 864020; z 5.10.2012 r., IV CSK 67/12, LEX nr 1231342.

gdyż wyrok ustalający zasadniczo nie jest do niej zdalny, poza możliwym rozstrzygnięciem o kosztach procesu¹⁰¹.

W razie zasadności roszczenia procesowego powoda (twierdzeń powoda o roszczeniu materialnoprawnym) świadczenie pozwanego (*pati*) ma na celu, tak jak każde świadczenie¹⁰², uczynienie zadość interesowi powoda (zaspokojenie jego interesu). Interes ten ma swoje zakorzenienie w kategorii „interesu prawnego” w rozumieniu art. 189 k.p.c.

Źródłem twierdzonego roszczenia materialnoprawnego w procesie o ustalenie jest „interes prawny” z art. 189 k.p.c. Przemawia za tym jego rola (funkcja), którą odgrywa. Można wskazać, że interes prawny z art. 189 k.p.c. pełni taką samą funkcję dla procesu o ustalenie, jak „wyrządzenie szkody” z ogólnej klauzuli deliktowej (art. 415 k.c.) w procesie o świadczenie. Biorąc pod uwagę strukturę normy prawnej, interes prawny z art. 189 k.p.c. wchodzi w skład jej hipotezy oraz określa materialnoprawny warunek „dozwolonego postępowania”. Interes prawny z art. 189 k.p.c., funkcjonujący jako przesłanka merytoryczna, zachowuje się zatem podobnie jak „wyrządzenie szkody” z art. 415 k.c. Stwarza on „sferę możliwości postępowania” w odniesieniu do wyeliminowania stanu niepewności, zagrożenia, niebezpieczeństwa w relacji do dłużnika (pozwanego). W ten sam sposób konkretna norma lub zespół norm prawa materialnego przyznaje „sferę możliwości postępowania” w stosunku do dłużnika (pozwanego) na gruncie powództwa o świadczenie.

Warto zaznaczyć, że powyższe stanowisko jest mocno wspierane przez wiodący pogląd, który przyporządkowuje interesowi prawnemu z art. 189 k.p.c. charakter materialnoprawny. Taka kwalifikacja zdecydowanie dominuje w orzecznictwie¹⁰³ oraz przeważa w literaturze¹⁰⁴.

¹⁰¹ Orzeczenie SN z 1.02.1922 r., I C 723/21, OSN 1922, nr 1, poz. 131, za: J. Gudowski, *Kodeks...*, s. 414; E. Warzocha, *Ustalenie...*, s. 139; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 254; T. Żyznowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021, s. 930; A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 43.

¹⁰² T. Dybowski [w:] *System...*, s. 74.

¹⁰³ Pogląd ten ma długą tradycję orzecniczą. Został już wyraźnie wyrażony na gruncie art. 3 dawnego k.p.c. (orzeczenie SN z 10.02.1938 r., C.II. 2946/37 – za: J. Gudowski, *Kodeks...*, s. 418). Zob. też uchwała SN z 19.11.1996 r., III CZP 115/96, OSNC 1997, nr 4, poz. 35; wyroki SN: z 21.05.1997 r., II CKN 144/97, OSNC 1997, nr 11, poz. 177; z 6.04.1998 r., I CKN 601/97, LEX nr 529691; z 11.05.1999 r., I CKN 1151/97, LEX nr 483292; z 3.04.2000 r., I CKN 582/98, LEX nr 50843; z 27.06.2001 r., II CKN 898/00, LEX nr 52613; z 21.03.2006 r., V CSK 188/05, LEX nr 1104890; z 19.04.2001 r., IV CKN 326/00, LEX nr 52537; z 20.05.2011 r., II PK 295/10, OSNP 2012, nr 13–14, poz. 169; z 10.06.2011 r., II CSK 568/10, OSNC-ZD 2012, nr 2, poz. 40; z 6.08.2014 r., I CSK 559/13, LEX nr 1532777; z 19.03.2015 r., IV CSK 362/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 49; z 16.11.2016 r., I CSK 754/15, LEX nr 2230387.

¹⁰⁴ T. Rowiński, *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1971, s. 28, 79; E. Warzocha, *Ustalenie...*, s. 43–45 (autor podkreśla, że jest to „oczywiste”); Z. Resich [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Ossolineum 1987, s. 25; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 62; M. Romańska, *Wykorzystanie...*, s. 95; M. Manowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Art. 1–477*¹⁶, red. M. Manowska, Warszawa 2021,

7. *Elementy składowe przedmiotu procesu o ustalenie*. Koniecznym zabiegiem badawczym jest omówienie struktury przedmiotu procesu o ustalenie.

Punktem referencyjnym dla tego wątku problemowego jest dyskurs w doktrynie prawa niemieckiego. Pod względem strukturalnym przedmiot procesu jest tłumaczony przez dwie koncepcje. Pierwsza z nich, mniejszościowa, ogranicza przedmiot procesu wyłącznie do żądania powoda¹⁰⁵. Zapatrywanie to prowadzi do określania przedmiotu mianem jednowarstwowego (*eingliedriger Streitgegenstandsbegriff*)¹⁰⁶. Kontrpropozycja, dominująca, przyjmuje, że na przedmiot procesu składa się roszczenie prawne powoda oraz towarzysząca mu określona sytuacja faktyczna. Zgodnie z nią, konsekwentnie, przedmiot procesu traktowany jest jako dwuwarstwowy (*zweigliedriger Streitgegenstandsbegriff*)¹⁰⁷.

Dwuwarstwowa¹⁰⁸ koncepcja procesu zyskała szerszą akceptację nie tylko w prawie niemieckim¹⁰⁹, ale również polskim¹¹⁰ i francuskim¹¹¹.

W świetle powyższego na przedmiot procesu składa się twierdzone przez powoda roszczenie o znoszenie kierunku i przedmiotu ustalenia oraz przywołane w ramach uzasadnienia tego żądania fakty.

O interesie prawnym w rozumieniu art. 189 k.p.c. oraz przedmiocie ustalenia można powiedzieć, czy istnieje, czy nie istnieje. Natomiast subiektywne twierdzenie powoda o interesie prawnym oraz kierunku i przedmiocie ustalenia może być zasadne albo bezzasadne. O interesie prawnym oraz przedmiocie ustalenia nie można powiedzieć, że jest bezzasadny albo zasadny. Tak samo jak o twierdzeniu powoda o interesie prawnym oraz przedmiocie ustalenia nie moż-

s. 709; A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 13–16; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2026, s. 491. Odmienne: K. Weitz, *Charakter...*, s. 25; A. Gołąb, *Umorzenie postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2020, s. 263 (choć warto podkreślić, że autorka nie formułuje jednoznacznego stanowiska).

¹⁰⁵ O. Jauernig, B. Hess, *Zivilprozessrecht...*, s. 150 i n.

¹⁰⁶ W. Zeiss, K. Schreiber, *Zivilprozessrecht...*, s. 307.

¹⁰⁷ W.J. Habscheid, *Die neuere Entwicklung der Lehre vom Streitgegenstand im Zivilprozeß* [w:] *Festschrift für K.H. Schwab*, München 1990, s. 181; F. Wernecke, *Die Einheitlichkeit...*, s. 55; M. Schwab, *Zivilprozessrecht...*, s. 55; L. Rosenberg, K.H. Schwab, P. Gottwald, *Zivilprozessrecht...*, s. 565.

¹⁰⁸ Można też ją nazywać (bardziej dosłownie) dwuczłonową, jak również dwuczęściową czy dwuelementową.

¹⁰⁹ F. Wernecke, *Die Einheitlichkeit...*, s. 55.

¹¹⁰ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie...*, s. 142. Znajdziemy tam następujący fragment „elementy składowe roszczenia procesowego stanowią równocześnie konieczne elementy powództwa, którego istotną treścią jest to roszczenie. Elementami tymi są: dokładnie określone żądanie, zwane przez kodeks żądaniem pozwu, gdyż w zasadzie powództwo wytaczane jest przez wniesienie pisma procesowego, zwanego pozwem, oraz przytoczone przez powoda okoliczności faktyczne uzasadniające żądanie, czyli podstawa powództwa”. Zob. też W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 158, 164; K. Korzan, *Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972, s. 143–144; K. Weitz, *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym* [w:] *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 695 i orzecznictwo tam przywołane.

¹¹¹ C. Chainais, F. Ferrand, L. Mayer, S. Guinchard, *Procédure...*, s. 397–398.

na orzec, że istnieje albo nie istnieje, gdyż jako przedmiot procesu istnieć musi. Jak wskazano, do takiego twierdzenia powoda należy odnieść parametr zasadności. Należy mieć na względzie, aby uniknąć nieporozumień, że sformułowanie „istnienia albo nieistnienia” w art. 189 k.p.c. dotyczy stosunku prawnego lub prawa, a nie twierdzeń powoda.

Twierdzone przez powoda roszczenie materialnoprawne w procesie o ustalenie jest wyobrażeniem powoda na temat interesu prawnego oraz kierunku i przedmiotu ustalenia. W przypadku rozbratu między postulowanym przez powoda żądaniem a faktami powództwo o ustalenie powinno podlegać oddaleniu.

8. *Wnioski.* Przedmiotem procesu o ustalenie jest roszczenie procesowe – twierdzone przez powoda roszczenie materialnoprawne o znoszeniu (*pati*) kierunku i przedmiotu ustalenia oraz przywołane fakty. Kluczowym punktem prowadzącym do takiego stanowiska jest wpisanie w koncepcje przedmiotu procesu o ustalenie (roszczenia procesowego) relacyjnego charakteru procesu o ustalenie przy jednoczesnym odrzuceniu orientacji materialnoprawnych i koncepcji roszczeń ochronnych. To ściśle reglamentowana podmiotowo legitymacja bierna w procesie o ustalenie, która bierze swoje źródło w kategorii interesu prawnego w rozumieniu art. 189 k.p.c., domaga się powyższego ujęcia przedmiotu procesu o ustalenie.

Przedstawione zapatrywanie wpisuje się w ugruntowaną w polskiej judykaturze i jurysprudencji kwalifikację interesu prawnego w rozumieniu art. 189 k.p.c. jako kategorii materialnoprawnej.

Relacyjny charakter procesu o ustalenie musi rezonować w charakterystyce szerokiego pojęcia interesu prawnego przy powództwie o ustalenie. W związku z tym uprawnione jest przyjęcie, że: „Interes prawny w rozumieniu art. 189 k.p.c. oznacza udowodnioną, obiektywną potrzebę uzyskania ochrony prawnej względem określonego podmiotu, polegającą w szczególności na wyeliminowaniu stanu zagrożenia lub niepewności w zakresie dopuszczonego przedmiotu ustalenia przy założeniu, że powodowi w danych okolicznościach faktycznych nie przysługuje efektywniejszy środek ochrony prawnej”¹¹².

Proponowane w artykule rozwiązanie może przełożyć się na inne pola badawcze, w szczególności dla procesu o ukształtowanie. *Prima facie*, wydaje się, że roszczenie procesowe przy powództwie o ukształtowanie również może zawierać w sobie element żądania znoszenia lub tolerowania ukształtowanego (powstałego, zmienionego lub anihilowanego) stosunku cywilnoprawnego. W następstwie powyższego, z punktu widzenia treści żądania skierowanego do strony przeciwnej, każde powództwo będzie powództwem o świadczenie. Natomiast przyjmując optykę treści żądania o udzieleniu ochrony prawnej (skierowanego do sądu), podział na trzy rodzaje powództw¹¹³ zachowa swoją operatywność.

¹¹² A. Pielak [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo...*, s. 24.

¹¹³ Powództwo o ustalenie, powództwo o zasądzenie świadczenia oraz powództwo o ukształtowanie.

The Subject-Matter of Declaratory Proceedings

The article presents a proposed solution to the problem of what the subject-matter of declaratory proceedings is. This problem belongs to the domain of fundamental research on the civil procedure, also in relation to substantive civil law. Based on the achievements of German and Polish jurisprudence, the author ascribes to the defendant the duty to behave in a specific way, which is part of the claim asserted under procedural law. In the model declaratory proceedings, once the declaratory action is admitted, the defendant's performance consists in *pati* and it means putting up with (tolerating) the subsequent certainty of the declaration (the direction and subject-matter of the declaration) as opposed to the initial uncertainty, which the defendant had caused themselves. Based on a two-tier concept of the subject-matter of proceedings, the elements of the subject-matter of proceedings include the claimant's claim for putting up with (tolerating) the direction and subject-matter of the declaration and the facts referred to in the claim's substantiation. The expressed view is part of procedural law conceptions relating to the subject-matter of proceedings. In the concluding part, the article indicates a further field of inquiry which emerges in connection with the proposed approach.

Słowa kluczowe: postępowanie cywilne, proces cywilny, przedmiot procesu, roszczenie procesowe, powództwo o ustalenie, interes prawny

Keywords: civil procedure, civil proceedings, subject-matter of proceedings, claim asserted in proceedings, declaratory action, legal interest

Bibliografia

- Adolphsen J., *Zivilprozessrecht*, Gießen 2006
- Andrews N., *English Civil Procedure. Fundamentals of the New Civil Justice System*, Oxford 2003
- Andrews N., *The Modern Civil Process. Judicial and Alternative Forms of Dispute Resolution in England*, Tübingen 2008
- Bachmann G. [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 2. Schuldrecht – Allgemeiner Teil I*, red. W. Krüger, München 2019
- Becker-Eberhard E. [w:] *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen, Band 1, § 1–354*, red. W. Krüger, T. Rauscher, München 2020
- Bénabent A., *Droit des Obligations*, Paris 2021
- Berutowicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1984
- Berutowicz W., *Znaczenie prawne sądowego dochodzenia roszczeń*, Warszawa 1966

- Błaszczak Ł., *Problematyka sprawy cywilnej i drogi sądowej w kontekście zagadnienia sprawy konstytucyjnej i domniemania drogi sądu powszechnego z art. 177 Konstytucji* [w:] *Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, Wrocław 2015
- Breccia U., *Le obbligazioni*, Milano 1991
- Broniewicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1995
- Broniewicz W., *Przyczyny oddalenia powództwa*, PiP 1964, nr 5–6
- Broniewicz W., *Umorzenie postępowania w procesie cywilnym* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967
- Broniewicz W., *Z problematyki normy prawnej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne 1963, nr 28
- Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2023
- Cadiet L., Jeuland E., *Droit Judiciaire Privé*, Paris 2017
- Chainais C., Ferrand F., Mayer L., Guinchard S., *Procédure civile. Droit interne et européen du procès civil*, Paris 2018
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2007
- Degenkolb H., *Einlassungszwang und Urteilsnorm. Beiträge zur materiellen Theorie der Klagen insbesondere der Anerkennungsklagen*, Leipzig 1877
- Digesta Iustiniani*, tłum. red. T. Palmirski, Kraków 2016
- Dorn F. [w:] *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB. Band 2. Schuldrecht: Allgemeiner Teil §§ 241–432*, red. R. Zimmermann, Tübingen 2007
- Dybowski T. [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. Z. Radwański, Ossolineum 1981
- Dybowski T., Pyrżyńska A. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020
- Fierich F.K., *Projekty polskiej procedury cywilnej w oświetleniu nauki o stosunku procesowym*, Palestra 1924, nr 8–9
- Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2026
- Flejszar R., *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016
- Flour J., Aubert J.L., Savaux É., *Droit civil. Les obligations, L'acte juridique*, Paris 2022
- Gaius, *Instytucje*, przekład C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982
- Gajda-Roszczyńska K., *Ewolucja koncepcji przedmiotu procesu w Kodeksie postępowania cywilnego z 1932 r. oraz Kodeksie postępowania cywilnego z 1964 r.*, Polski Proces Cywilny 2020, nr 3
- Gajda-Roszczyńska K., *Przedmiot procesu a badanie wstępne braków formalnych i opłaty żądania ewentualnego*, Monitor Prawniczy 2014, nr 11
- Gapska E., *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010
- Gessel-Kalinowska vel Kalisz B., *The legal, real and converged interest in declaratory relief*, Alphen aan den Rijn 2019
- Gołąb A., *Umorzenie postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2020
- Gołąb S., *Zarys polskiego procesu cywilnego. Zeszyt pierwszy. Jurysdykcja sądów powszechnych*, Kraków 1932
- Greger R. [w:] *Zivilprozessordnung mit FamFG (§§ 1–185, 200–270) und Gerichtsverfassungsgesetz, den Einführungsgesetzen, mit Internationalem Zivilpro-*

- zessrecht, *EuGVVO und weiteren EU-Verordnungen, Kostenanmerkungen. Kommentar*, red. R. Zöller, Düsseldorf 2020
- Grzegorzczyk P., *Legitymacja procesowa – pojęcie, funkcje i reżim procesowy*, *Przełęcz Sądowy* 2020, nr 2
- Grzybowski S., *System prawa cywilnego*, red. W. Czachórski, t. 1, *Część ogólna*, *Ossolineum* 1974
- Gudowski J., *Kodeks postępowania cywilnego. Orzecznictwo. Piśmiennictwo*, t. 2, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego z lat 1918–2020 oraz piśmiennictwo z lat 1847–2020, dotyczące Kodeksu postępowania cywilnego lub zachowujące ścisły związek z jego przepisami*, Warszawa 2020
- Habscheid W.J., *Die neuere Entwicklung der Lehre vom Streitgegenstand im Zivilprozeß* [w:] *Festschrift für K.H. Schwab*, München 1990
- Hanausek S., *Znaczenie pojęcia roszczenia procesowego w postępowaniu rewizyjnym*, *Studia Cywilistyczne* 1975, t. 25–26
- Hellman F., *Lehrbuch des deutschen Civilprozeßrecht für den akademischen und praktischen Gebrauch*, München 1886
- Jakubecki A., *Postępowanie zabezpieczające w sprawach z zakresu prawa własności intelektualnej*, Kraków 2000
- Jauernig O., Hess B., *Zivilprozessrecht*, München 2011
- Jędrejek G., *Legitymacja procesowa w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019
- Jędrzejewska M., *Współuczestnictwo procesowe. Istota, zakres, rodzaje*, Warszawa 1975
- Jodłowski J., Resich Z., Lapiere J., Misiuk-Jodłowska T., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2014
- Korzan K., *Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004
- Korzan K., *Roszczenie procesowe jako przedmiot postępowania cywilnego w kontekście prawa dostępu do sądu i prawa do powództwa* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza. Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1988
- Longchamps de Berier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948
- Looschelders D., *Schuldrecht. Allgemeiner Teil*, München 2019
- Manowska M. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Art. 1–477¹⁶, red. M. Manowska, Warszawa 2021
- Markiewicz K., *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013
- Mayrhofer D. [w:] *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Das Recht der Schuldverhältnisse. Allgemeine Lehren*, red. A. Ehrenzweig, Wien 1986
- Miączyński A., *Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze* 1974, nr 67
- Oklejak A., *Z problematyki zaskarżalności orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, *Studia Cywilistyczne* 1975, t. 25–26
- Olaś A., *Umorzenie procesu cywilnego*, Warszawa 2016
- Olzen D. [w:] *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen, Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse, Einleitung zum Schuldrecht, §§ 241–243 (Treu und Glauben)*, Berlin 2019
- Osowy P., *Powództwa o ukształtowanie stosunku prawnego*, Warszawa 2015
- Osowy P., *Powództwo o świadczenie*, Warszawa 2005

- Osoy P. [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 1, *Instytucje Postępowania Cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, J. Studzińska, Warszawa 2025
- Paulus Ch.G., *Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren, Zwangsvollstreckung und Europäisches Zivilprozessrecht*, Berlin 2017
- Piasecki K., *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981
- Pielak A. [w:] M. Jasińska, A. Pielak, *Powództwo o ustalenie. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism*, Warszawa 2024
- Pietrzkowski H., *Prawo do sądu (wybrane zagadnienia)*, *Przegląd Sądowy* 1999, nr 11–12
- Pogonowski P., *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2023
- Resich Z., *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985
- Resich Z. [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Ossolineum 1987
- Romańska M., *Wykorzystanie powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.) w stosunkach umownych*, *Palestra* 2015, nr 5–6
- Rosenberg L., Schwab K.H., Gottwald P., *Zivilprozessrecht*, München 2018
- Rowiński T., *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1971
- Safjan M. [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz. Art 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020
- Schellhammer K., *Zivilprozess. Gesetz-Praxis-Fälle*, Heidelberg 2016
- Schilken E., *Zivilprozessrecht*, München 2014
- Schwab M., *Zivilprozessrecht*, Heidelberg 2016
- Siedlecki W., *Przedmiot postępowania cywilnego [w:] Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, Ossolineum 1974
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2004
- Sime S., French D. (red.), *Blackstone's Civil Practice*, Oxford 2020
- Trammer H., *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950
- Wach A., *Der Feststellungsanspruch: Ein Beitrag Zur Lehre Vom Rechtsschutzanspruch*, Leipzig 1889
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947
- Warzocha E., *Ustalenie stosunku prawnego lub prawa w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1982
- Waśkowski E., *Skarga, powództwo i prawo do ochrony sądowej*, *Polski Proces Cywilny* 1937, nr 9–10
- Weitz K., *Charakter interesu prawnego jako przesłanki powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.)*, *Przegląd Sądowy* 2018, nr 7–8
- Weitz K., *Związywanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym [w:] Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011
- Wells J. (red.), *Zuckerman on Civil Procedure*, London 2021
- Welser R., Zöchling-Jud B., *Grundriss des bürgerlichen Recht. Band II. Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht Besonderer Teil, Erbrecht*, Wien 2015
- Wengerek E., *Powództwo o ustalenie*, *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* 1959, nr 1

- Wernecke F., *Die Einheitlichkeit des europäischen und des nationalen Begriffs vom Streitgegenstand*, Berlin 2003
- Windscheid B., *Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts*, Düsseldorf 1856
- Windscheid B., *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Düsseldorf 1862
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020
- Wronkowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005
- Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001
- Zeiss W., *Zivilprozessrecht*, Tübingen 1971
- Zeiss W., Schreiber K., *Zivilprozessrecht*, Tübingen 2014
- Żyżnowski T. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Artykuły 1–366, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021